

Hanımlara Mahsus Milliyetçilik: Fatma Aliye ve Erken Milliyetçi Stratejiler*

Elif Ekin AKŞİT**

1908 sonrasında Osmanlı imparatorluğunda ortaya çıkan feminizm son yirmi beş yılda akademik çalışmalara konu olmaya başlamıştır (Toprak, 1986; 1988; Demirdirek, 1993; Çakır, 1994). Osmanlı feminizminin muhafazakârlık, sosyalizm ve özellikle milliyetçilik ile ilişkisi ise ancak son zamanlarda gündeme gelmektedir (Akşit, 2010b; 2008). Müslüman ve Gayrimüslim feministlerin katkıda buldukları yayınlar¹ şimdi olduğu gibi ayrı ayrı değil de milliyetçilik başlığı altında birlikte incelenirse, feminizmin kadınlar için açtığı alanların milliyetçilikle biçimlenmesini tasvir etmeye adaydılar. Bu makale ise bu geniş projenin sadece küçük bir kısmını gerçekleştirmekte, ilk kadın romancı olarak bilinen Fatma Aliye'nin (1862-1936) bazı yazılarını inceleyerek, II. Abdülhamit döneminde (1876-1908), yani İkinci Meşrutiyet öncesi yayımlanmış olan *Hanımlara Mahsus Gazete* dergisinin Osmanlılık ve milliyetçilik ile ilişkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822-1895) kızı, yine bu dönemin önemli aydınlarından olan Ahmet Mithat Efendi'nin (1844-1912) ise öğrencisi olan Fatma Aliye günümüzde giderek artan bir ilgiyle karşılanmaktadır (Canbaz, 2005; 2010; Kızıltan, 1990). Bir yandan muhafazakârlığın, özellikle de feminizmin İslami türevlerinin mümkün olup olmadığı sorusunun peşinden giden yazarların ve okurların ilgisini çekerken, diğer yandan feminizmi sorgulanmaktadır (Barbarosoğlu, 2008; Canbaz, 2005: 14; Bekiroğlu, 1998: 386; Fatma Aliye ve Mahmut Esat, 2007: 51-55; Findley, 1995a; 1995b). Onunla ilgili eserlerin birçoğu Aliye'nin feminist saiklerle hareket ettiği sonucuna varmaktadır.² Ondokuzuncu yüzyıldaki seçkin, kısmen ırkçı ve batı-merkezci feminizmle mücadele ederken kadınların kamusal hayata katılımı, evliliğin sorgulanması gibi konularla meşgul olan Fatma Aliye, feminizm kelimesini batı feminizmiyle özdeşleştirse - ki batılı feministler de öyle yapıyorlardı - ve bu yüzden kendisi için feminist

*Süha Ünsal ve Elifhan Köse'ye teşekkürlerimle.

** Ankara Üniversitesi, SBF

1 Mesela bakınız (Ekmekçiöğlü ve Bilal, 2006)

2 Özellikle Findley, 1995a, 1995b.

tanımlaması yapmasa da pek âlâ da feminist mücadelenin içinde yer almıştır. Hatta Aliye'nin feminizmi ancak yeni yeni ortaya çıkan üçüncü dünya feminizmleri için bir ilham kaynağıdır ve bu ilhamın etkisi Aliye üzerinde çalışıldıkça ortaya çıkacaktır. Fatma Aliye'nin İslamcı mı milliyetçi mi olduğu muamması da özellikle Ondokuzuncu yüzyılda milliyetçilikte fazlasıyla iç içe geçmiş olan feminizminin daha iyi anlaşılmasıyla çözülebilir. Bu yazıda, Fatma Aliye'nin İslam'la bağdaştırdığı - ve günümüzde muhafazakârlıkla milliyetçilik birbirinden tamamen ayrılabilirmiş gibi İslamcılığa yontulan - fikirlerinin gerçekte milliyetçiliğe bir alternatif oluşturup oluşturmadığını, özelde Aliye'nin Osmanlıcılığını ve genelde Osmanlıcılığın milliyetçiliğini sorunsallaştıran bir perspektifinden değerlendireceğim.

Feminizm, Milliyetçilik ve Basın

Milliyetçilik ve feminizmin birbirinden kolay ayrılmayan kavramlar olması (West, 1997), kendisini var olan literatürde en iyi milliyetçiliğin annelik söyleminin uzun süre feminist kadınlarca da benimsenmiş olması olgusunda ortaya serer (Allen, 2005: 161-162; Baron, 2000; 2005; Najmabadi, 1997a, 1997b; Baydar, 2002; Sklar, 1993; Sinha, 2000; Sen, 1993; Bagchi, 1990; Blom, Hagemann, Hall, 2000; Jayawardena, 1986; Yuval-Davis, Anthias, Campling, 1989; Yuval-Davis, 1997; Kandiyoti, 2000: 491-494; 1991; Walby, 2000; Chatterjee, 1990).³ Milliyetçilik ve kadınlara dair önemli tartışmalardan biri kadınların uluslaşma sürecinde kenara itilip ezildikleri mi (Enloe, 2000; Walby, 2000), yoksa uluslaşma sürecini bizzat kendi elleriyle mi inşa ettikleri meselesidir (West, 1997: xi-xxxvii). Birçok meselede olduğu gibi burada da önermelerin ikisi de doğrudur. Küresel bağlamda, genelde kadınlar ve özelde feministler bir yandan oy hakkı, devlet yönetimine katılım gibi siyasetin yaygınlaşmasının araçlarından biri olan milliyetçi süreçleri destekler hatta kendi mücadelelerini milliyetçi mücadelenin bir parçası kılarken, diğer yandan iktidara geldiklerinde eski sistemi kadınların aleyhine sürdürmeye pek meraklı olan milliyetçi elitler tarafından dışlandılar. Bunda şaşırtıcı bir taraf yoktu aslında, feminizmin tüm kadınları içermeye açık söylemiyle milliyetçiliğin tüm diğer milletleri ve diğer gayrı-milli emelleri dışlamaya meraklı söylemleri hikayenin en başından beri çelişmekteydi. Ama feminizmin kapsayıcı idealeri bir yandan da milliyetçiliğin daraltıcı söylemleriyle şekillendiğinde daha elde edilebilir bir hal alıyordu (West, 1997). Bu yazının ilerleyen sayfalarında geri dönecek önemli bir nokta milliyetçiliği besleyen gelişmelerin arasında basın (Anderson, 1991) gibi feminizmin de yer aldığıdır (West, 1997). Kadın dergileri konusunun bu yüzden milliyetçilik analizinin göbeğinde bir konu olması kaçınılmazdır. İşin şaşırtıcı tarafı, örneğin Osmanlı kadın hareketiyle özdeşleşen *Kadınlar Dünyası* (1913-1921) dergisinin hikayesinde olduğu gibi var olan analizlerin şimdiye kadar bu bağlamda ancak çok kısıtlı olarak konuşmuş olmasıdır (Çakır, 1994; Akşit, 2002). Halbuki dergi, feminist hareketle

3 Bu eserlerden kimi ve Ayşe Gül Altınay'ın değerli girişi için bakınız Altınay, 2000.

olduğu kadar milliyetçi hareketle de özdeşleştirilebilirdi (Akşit, 2002). Ama bu özdeşimi daha iyi anlamak için belki de bir yirmi sene geri gitmek, basın, milliyetçilik ve feminizmin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilişkisine daha görünür olmaya başladığı andan itibaren bakmak gerekir. Bunun için de - her ne kadar, mesela Mısırlı kadın dergileri de aynı dönemde çıkmaya başladıysa da⁴- *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895-1908) iyi örneklerden biridir.

Hanımlara Mahsus Gazete gerek ilerici ve gerekse muhafazakâr çevrelerde muhafazakâr bir dergi olarak bilinir. İslami bir çerçevenin, örneğin sosyalist bir çerçevede olduğu gibi feminizmle milliyetçiliğin eşgüdümü denklemine bir çeşitlilik getireceği beklenebilir. Ama birinci durumda olduğu gibi (Akşit, 2008) ikincisinde de bu alternatif gelişmemiştir. Örneğin bu derginin önemli yazarlarından olan ve feminist gayelerle uyumluluğu muhafazakârlığının derecesiyle ölçülemeyecek olan Fatma Aliye, bu dergideki yazarlığı aracılığıyla batı feminizmiyle cebelleşmiş, ama doğu ve batı milliyetçiliklerini birbirinden ayırt etmemiştir (Abu-Lughod, 1998a). Batı milliyetçiliğiyle baş etmenin tek ve pek çetrefilli yolunun kendine özgü milliyetçilikler geliştirmekten başka bir şey olmaması (Chatterjee, 1993, 2004) gerek Fatma Aliye'nin gerekse daha sonraki feminist kuşakların kaderini de elbette belirlemiştir.

Basın, milliyetçilik ve feminizm üçlüsünün bulunduğu, batı milliyetçiliğinin yöntemlerini kullanarak ona direnmenin gerçekleştirildiği en başarılı stratejilerden bir tanesi geçmişin yeniden icadıdır. Basın yoluyla bilinen geçmiş yeniden ve milliyetçiliğe daha uygun olarak yazılır (Hobsbawm, 1992; Huyssen, 2003). Almanların Cermen (Teutonik) şövalyeleri, Ziya Gökalp'in (1876-1924) eski Türkleri keşfi bu stratejinin örnekleridir. Daha az bilinen - ama daha çok kabullenilmiş olan - ve ilerleyen bölümlerde ayrıntısıyla göreceğimiz bir örnek Yeni Osmanlılar'ın Asr-ı Saadet'i yeniden keşfidir. Feminizmin bu stratejiyi kullanışı hakkında elimizde akademik bir analiz bulunmamaktadır. Halbuki Fatma Aliye Yeni Osmanlı düşüncesine paralel bir şekilde İslami figürleri geçmişten gününe taşıyarak modern kavramların muhafazakâr çerçevelerde yeniden sunulabilmesini sağlamış, bunu basın yoluyla yaparken de milliyetçiliğin ve feminizmin en kristalize örneklerini birbiri ardına sunmuştur (Fatma Aliye, 1895: 3). Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nda feminizm, milliyetçilik ve basın üçlüsünün ve *Hanımlara Mahsus Gazete* ve Osmanlıcılığın tanıtımından sonra bu geçmişin icadı stratejisinin ayrıntıları üzerinde durulacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu Örneği

İlk gazete *Takvim-i Vekayi*'den başlatılan Osmanlı basın hayatı - halbuki sırf Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kendisi bile bu tarihten önce iki gaze-

4 İskenderiye'de 1892'de çıkan Hind Nawfal'in *al-Fatah* dergisi. Orada da 1908 sonrası yeni bir dalga gelecek ve Hind Nawfal gibi Suriye'li bir Hristiyan olan Labiba Haşim'in *Fatat al-Sharq* (1906-39) ve Malaka Saad'in *al-Jins al-Latif* (1908-25) dergileri önemli dergiler arasına girecekti (Baron, 1994: 218).

teye önyak olmuştu - İkinci Meşrutiyet'e kadar, toplam gazete ve dergilere her yıl birkaç tane daha eklenerek devam etti (Akşit, 2005, bölüm 4). 1876'da çok sayıda derginin aynı anda yayınlanmasıyla yeni bir seyir izlenmeye başlandı.

Yeni teknolojiler var olan söylemleri dönüştürürken, gazete ve dergiler daha yaygın bir erkek kalabalığına değil de kadın ve çocuklara da doğrudan ve çok daha yaygın bir biçimde hitap etmeye başlamıştı. Aslında kadınlar ve çocuklar matbaa teknolojilerinin de önemli parçalarıydılar, ufak parmakları sebebiyle matbaalarda yaygın olarak istihdam ediliyorlardı.⁵ Kadın dergileri de kadınları yazar olarak da istihdam ediyorlardı ve çeşitli dergilerin verdikleri ilk ekler dışında (1869 senesinde *Terakki*'den *Terakki-i Muhadderat*) ilk kadın dergisi *Hanımlara Mahsus Gazete*'ydi.

Birinci Meşrutiyet döneminde çıkmaya başlayan dergilerin birçoğu kısa zaman zarfında sona erdi ama Abdülhamit döneminde yeni dergiler de çıkmaya başladı. Bunlardan biri olan *Hanımlara Mahsus Gazete* 612 sayısı (Bekiroğlu, 1998: 262) Osmanlı yayın hayatının uzun soluklu dergilerinden bir tanesi oldu (1895-1908). İkinci Meşrutiyet döneminde *Hanımlara Mahsus Gazete* bayrağı kadınlarla ilgili pek çok yeni gazete ve dergiye teslim ederken bu devir diğer konularda yayımlanan gazete ve dergilerde de görülecek, daha önce tecrübe edilmemiş bir çeşitlilikle basın hayatı canlanacaktı - yedi yüz yirmi iki Türkçe, yetmiş Rumca, altmış yedi Ermenice, kırk dokuz Fransızca ve kırk iki Fransızca-Türkçe dergi (Oral, 1968: 215, 42, 44, 98-120, 121, 126; Akşit, 2005: bölüm 4).

Matbaanın kullanılmaya başlaması ve tek bir dil arayışı milliyetçiliğin önemli tetikleyicilerinden biri olmuştu (Anderson, 1991). *Takvim-i Vekayi*'den önce ve sonra, Osmanlı devleti bu sorununu çok-dilli gazeteler yayınlayarak hallediyordu; Osmanlıcayla beraber Rumca, Arapça ve Ermenice de devlet gazetelerinde yer buluyordu. Ne var ki, bağımsız gazete ve dergiler basın teknolojilerine geçişe ilişkin sorunları, örneğin sadece Osmanlıca kullanarak da çözemiyorlardı. Uzun cümle yapısı ile kurulan, geniş kitlelere hitap etmeyebilecek bir kelime dağarcığına sahip olan ve noktalama işaretlerine yer vermeyen Osmanlıca, Şinasi ve Ahmet Mithat Efendi gibi gazeteciler öncülüğünde yeni bir dile dönüştü (Fuat, 1999; Oral, 1968; İbrahim Şinasi, 1303; 1311).

Yazılı Osmanlıca'yı yeni ve daha popüler bir dil olarak biçimleyen bu gazeteci-yazar ekibi Yeni Osmanlılar'dan başkası değildi. Yeni Osmanlılar Tanzimat bürokrasisinin içinde yer almak üzere yetiştirilmiş ama söz konusu devlet kadrolarından dışarı itilmişlerdi. Söz konusu kadrolara Âli ve Fuat paşalara ve onların batıcılık anlayışına sadık kimseler doldurulurken, dışarıda kalan iyi yetişmiş Yeni Osmanlı ekibi de kendilerine basın alanında yer buldular. Daha doğrusu bu yeri kendileri yarattılar. Tanzimat bürokrasisinin körü körüne batıcılığını eleştirirken tefrika halinde basılan tercüme romanlar yoluyla Avrupa kültürünün imparatorluğa doğrudan tesir etmesine de aracı oldular, ama bu tesirin gerçek bilgiye dayanmasını sağladılar. Aynı zamanda, al-5 1913-15 Sanayi istatistikleri (Makal, 2001: 195).

ternatif bir kimlik arayışı içerisinde, bir yandan meşrutiyeti savunur, Tanzimat bürokrasisinden daha ilerici olduklarını kanıtlarken diğer yandan da İslam'ın yeniden keşfinin yolunu açtılar, ilerçilik arayışlarına bu yeniden keşfettikleri İslam'ı aracı kıldılar (Mardin, 1998; 1992; Akşin, 1992). İlerçiliklerinin bir kısmını da kadın haklarının savunuculuğu oluşturuyordu. Örneğin Namık Kemal kadınlar ve aile düzeninin değişmesi gerekliliği ile ilgili pek çok yazı kaleme aldı, bu yazılarda da kendisine ve içinde bulunduğu gruba kurtarıcı roller biçti (Özön, 1938: 88).

Yüzyıl dönümünde Orta Doğu'da yaşayan kadınlarsa bir yandan milliyetçiliğin oluşum süreçlerine katkıda bulunuyor bir yandan da kendi söylemlerini oluşturmaya çalışıyorlardı. Yani vatandaşlık, seçme ve seçilme hakları, çok-eşliliğin kalkması gibi konuları düzeltmeyi amaçlarken aynı zamanda milliyetçi projelere de katkı sağlıyorlardı (Fay, 2008: 3, 5; 2003: 77-100). Örneğin, ilerleyen sayfalarda da görülebileceği gibi, *Hanımlara Mahsus Gazete* bir yandan Yeni Osmanlılar'ın çizgisinde geçmişte yeni bir İslam tahayyül ederken - mesela daha önce üzerinde durulmamış kişi ve kavramların tekrar altını çizirken - bir yandan da Yeni Osmanlılar'ın tüm feminizmleriyle soyundukları kurtarıcı rolün kadınların kendi kaderleri üstündeki belirleyiciliklerini etkileyip etkilemeyeceğini tartıyordu.

Kadınlar için yeni modeller bulmanın iki anlamı, yani *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin de içinde bulunduğu "ciddi" kadın dergilerinin çifte bir sorumluluğu vardı: Okuma yazma ve sağlık kampanyaları, dinin batıl taraflarının sorgulanması, rasyonel bir dünya görüşünün yaygınlaştırılması, eş tahakkümünün azaltılması, temizliğin altının çizilmesi gibi alanlarda milliyetçilerle beraber çalışıyorlardı. Öte yandan kadınların sorunlarıyla doğrudan uğraşan kadınlar velayet, boşanma, vatandaşlık, seçme ve seçilme hakları, çok-eşliliğin kalkması, evlilik yaşının yükseltilmesi, eğitim ve iş olanaklarının artması gibi konuları çok daha fazla önemsiyorlardı (Akşit, 2008). Her iki amacın popülerleşmesi içinse geçmişin yeniden icadı iyi bir stratejydi.

Hanımlara Mahsus Gazete ve **Fatma Aliye**

Bir aile dergisiyle kadın dergisi arasında bir uzlaşma niteliği taşıyan *Hanımlara Mahsus Gazete* milliyetçiliklerinin ve feminizmlerinin getirdiği ikili sorumluluğu uzun zaman taşıyabilecek bir dergi oldu (Frierson, 2000: 249). Aile sorunları ve İslam, İslam ve moda arasında köprüler kuruyor, feminizmi de batı feminizmine alternatif bir anlayışla benimsiyordu. Fatma Aliye Hanım bu derginin başta gelen yazarlarından ve İslam'ın kadınların kamusal varlığını daraltan değil bu varlığa yeni kapılar açan taraflarıyla ilgileniyordu (Fatma Aliye, 2002: xii; Fatma Aliye, 1993; Cambaz, 2007). Örneğin çok-eşliliğe karşı çıkarken İslam'ı eleştirmek yerine İslam anlayışı içinde çok-eşliliğin fuzuli bir yeri olduğunu İslami bir bakış açısıyla ispatlamaya çalışıyordu (Sadar Ali, 2006: 52-53. "Hukuk-u Aile Kararnamesi," 1333/1917, Madde 38; Cin, 1974: 301). Fatma Aliye dışında kız kardeşi Emine Semiye

Fatma Aliye

(1868-1944), Şair Nigar Hanım (1862-1918) ve hatta Elif Rasi-me adıyla yazan Ahmet Rasim (1864-1932) derginin en popüler yazarlarıydı (Bekiroğlu, 1998: 262).

Fatma Aliye ve Emine Semiye hanımlar sadece bir dergi çıkartmakla kalmıyorlar, hamiyetli dernekler aracılığıyla da yeni bir tür kamusal alanın oluşumuna katkıda bulunuyorlardı (Kurnaz, 2007; Özbek, 2005: 61; Deniz Kandiyoti, 1998: 277).⁶ Sınıfsal durumları ve Fransızca, İngilizce ve hatta Fatma Aliye'nin hocası Ahmet Mithat Efendi'nin anlatımıyla Türkçe derslerinin yanında *Kuran* ve çeşitli ilimleri evde öğrenen kız kardeşlerin eğitimleri onları eğitimsiz ve yoksul kadınlara karşı aynı anda hem mesafeli hem de "hamiyetli" kılıyordu (Ahmet Mithat, 1998:

30). Gerçi bu hisler yine sınıfsal ayrıcalıklarla örülmüş niteliklerinden bir şey kaybetmeseler ve kız kardeşlerin yazar olarak kamusal alanda yüklendikleri rol bu örüntüden bağımsız olmasa da, hislerinde samimiyetsiz değillerdi. Fatma Aliye romanlarında kadın yoksulluğuna eğitim yoluyla çözüm aramış (Fatma Aliye, 2007), dergide de yine eğitimi yoksul, terk edilmiş ve kimsesiz genç kız ve kadınların çıkış yolu olarak tanımlamıştı (Fatma Aliye, 1895: 3).

Fatma Aliye'nin sınıfsal ayrıcalıklılığını göz ardı etmemek gerekirse de, babasından kaynaklanan gücünü de abartmamak gerekir. Zira Tanzimat'ın mimarlarından olan babası Fatma Aliye'yi on yedi yaşında roman yazmak bir yana roman okumasına bile izin vermeyen bir adamla evlendirdiği gibi, eşiyile on senelik mücadeleden sonra roman çeviri ve yazımıyla İmparatorluk'ta ünlü olan kızının bunları başarabildiğine inanmamıştı bile.⁷ Zaten kendisi yasaların yenilenmesiyle ziyadesiyle meşgul bir adam olduğundan kızı kendi evindeyken dahi kendi bildiklerini onunla paylaşmamıştı. Artık meşhur bir kadın olan kızıyla ancak siyasi olarak kendi savunduğu Şeriatın yenileştirilebileceği fikri yerini Şeriatın aslında bildiğimiz Şeriat olmadığı fikrine bırakıp da kendisi

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y.Prk 26: 78, 1310.

7 Gerçi Ahmet Cevdet Paşa en azından İstanbul'dan Kahire'ye kadar yayılmış olan, kadınların bir kere okumaya başladılar mı kendilerini dini metinlerle kısıtlı tutmayacakları kaygısından uzaktı (Baron, 2000: 219).

Hanımnlara Mahsus Gazete'nin 3. sayısının kapağı

ülkelerinkine benzer stratejiler üretmek durumunda olduğunu ve bunun, örneğin bu yeniden üretilmek durumunda kalınan strateji milliyetçilik olduğunda, milliyetçiliğin çelişkilerine bir yenisini eklediğini giriş bölümlerinde dile getirmiştim (Chatterjee, 1993). Jön Türkler'le Yeni Osmanlılar arasındaki benzerlikler ve ayrımlar da, Osmanlı tarihinde bu stratejilerin nasıl evrildiğine ışık tutan ayrımlardan biridir, zira bunlara değinilmediğinde Jön Türkler ve Yeni Osmanlılar, Jön Türkler adı altında tek bir grup olarak ele alınmakta ve bu yüzden militarizm vs. sivil toplumsuluğa dair nüanslar gözden kaçmaktadır.

Öncelikle bu ayrımı dile getirenin Şerif Mardin olduğunu belirtmek gerekir (Mardin, 1998; 1992). Mardin'in yaptığı ve daha sonra modernleşen Türkiye'nin tarihini bütünsel olarak ele alan Erik Jan Zürcher gibi tarihçilerin ondan devir aldığı şekliyle (2008) Yeni Osmanlılar Tanzimat döneminin ikinci yarısında ortaya çıkan sivil toplum temelli basın yayın organları yoluyla iş gören bir gruptur. Jön Türkler'se, Yeni Osmanlılar'ı temel alan ve onlardan ilham alan İkinci Meşrutiyet'in ilanını sağlayan askeri temelli bir gruptur. Burada odak nokta olan Yeni Osmanlılar, İslam'ın ilk yıllarında var olduğunu söyledikleri usul-ü meşveret (danışma), icma-i ümmet (oydaşma) gibi kavramları meşrutiyetin ilanının zeminini oluşturmak için kullanmışlardı.

Yeni Osmanlılar'ın geçmişi günü dönüştürmek için kullanışları ör-

de pratikte emekli edilince ilgilenmeye başlamıştı (Ahmet Mithat, 1998: 39, 69-74). Takip eden bölümde Ahmet Cevdet Paşa'nın yaklaşımını alt eden bu geçmişi yeniden yazma stratejisinin nasıl milliyetçiliğin bir ürünü olduğunu ve Fatma Aliye'nin bu çatışmanın neresinde yer aldığını, bir sonraki bölümde Fatma Aliye'nin yazılarının bu konumlanmayı nasıl açıkladığını tartışacağım.

Fatma Aliye'nin Osmanlıcılığı

Batı ülkelerinin farklı sömürgecilik biçimleriyle doğrudan veya dolaylı yoldan karşılaşan ülkelerin, bu karşılaşmayla baş etmek için sömürgeci

neklerine, herhalde, bazen Muhammed Peygamber'in sağlığına, bazen de dört halife dönemine referansla kullanılan ve günümüzde Asr-ı Saadet olarak bilinen kavramın tam da Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve Yeni Osmanlılar tarafından lugata sokulduğunu eklemek gerekir. Gerçi bu icadı tamamen Yeni Osmanlılar'a mal etmek doğru olmaz. Milli mücadele döneminde de sürecek olan Hint Müslümanlarıyla olan yoğun ilişkinin bir başlangıcı da olan Asr-ı Saadet kavramı, Hintli Mevlana Şıbli Nu'manî'nin kısaca Siret diye bilinen Siretü'n-Nebi, yani peygamberin hayatı kitaplarının Osmanlı İmparatorluğu'na bir uyarlamasıdır (Özaydın, 1991).

Bu uyarlama genelinde Yeni Osmanlılar'ın özelde ise Namık Kemal gibi figürlerin İslamcılığına yorulur. Uyarlamanın daha sonra Ziya Gökalp'in başını çekeceği Türkçü gelenek tarafından İslami geçmiş vurgusu Türk geçmişine kaydırılarak aynen devralınmış olması üzerinde ise pek durulmaz. Halbuki 1914'te Gökalp bir Türk geçmişi yazmaya niyetlenirken, İslam, Türklük ve modernliği birbirinden ayrılmaz bir üçlü olarak tanımlayarak işe başlamış, yani Yeni Osmanlılar'ın kaldığı yerden Türklük vurgusunu artırarak devam etmişti. Üstelik bir sonraki bölümde, iki düşünce çizgisi arasında ara bir evrim aşamasını temsil eden Fatma Aliye'nin Araplarla Farisileri ayırt ederken Türklük vurgusuna başvurduğunu göreceğiz. Yani Gökalp ve benzerlerinin giriştiği iş günümüzden düşünüldüğü gibi yeni bir proje sayılmazdı. Gökalp'e göre İslam, batı ve Türk dünyası arasına sınırlar çiziyor, bu dünya Türkler için bir liderlik alanı oluşturuyordu (2004: 16, 19). Vatani namus ile özdeşleştirerek de bu sınırları muallak bir İslami kaynaktan alıp mutlak bir milliyetçi alana aktarıyordu.

Kadınların namus üzerinden vatanla özdeşleştirilmesi, her iki milliyetçi strateji içerisinde de kadınların nasıl aktif olarak rol aldığını görmeyi iyice zorlaştıran bir meseledir. Gerçi maskülen ve heteroseksüel söylemlerin oluşumunda kadınların dışarıda bırakılmasında şaşılacak bir yön olmasa da (Abu-Lughod, 1998b: 3-32; Najmabadi, 2000), Jön Türkler'in ve öncülleri olan Yeni Osmanlılar'ın tamamen erkeklerden oluştuğu sanısını sarsmak isabetli olacaktır. Fatma Aliye'nin tanıtımında Yeni Osmanlılar'la bağlantısının hiç dile getirilmemesi, hocası, biyografisinin yazarı ve aslında bir nevi menajeri olan Ahmet Mithat Efendi'nin onun hayatındaki yerini dikkate almaktan daha fazla, Osmanlı siyasal hayatını derinden etkileyen bu grupların erkeksi vurgusundan kaynaklanır. Gerçi bu eksiklik dozu Jön Türkler'in askeri temelleriyle daha bir kuvvetlenecektir, ama geçmişe bugünden bakıldığında erkeksi bir imaj Yeni Osmanlılar'ı da etkilemektedir.

Halbuki Abdülhamit döneminin bir yandan modernleşmeci, merkezi devletçi ve bu paralelde tahakküme açık politikaları Yeni Osmanlılar'ı yer altına iter ve Jön Türkler'e dönüşüm sürecini başlatırken Fatma Aliye de *Hanım-lara Mahsus Gazete*'de Yeni Osmanlılar'ın bakış açısından yazılar yazmaktaydı. Böylece kadın tarihinin Yeni Osmanlı yorumu, ya da Yeni Osmanlıcılığın kadın bakış açısından yorumu gerçekleşmiş oluyordu. Aliye, "Meşâhîr-i Nisvân-ı İslâmiyyeden Biri," serisinde bir kadın fıkıhçı ve hocayı tanıtıyordu, bu kadın Fâtima bint 'Abbâs idi (1895). Bu makalesinde Aliye geçmişte böy-

le figürler bulunmasının yüzyıl dönümündeki İslam yorumunun eksikliklerine dair bir ipucu niteliği taşıdığı altını çiziyordu. İslam'ın “mûcib-i esâret-i nisvân”, yani kadınları köleleştiren bir din olduğu yönündeki batılı düşünceyi de bu şekilde çöktürmeyi ümit ediyordu.

Dul Kadınların Fıkıh Öğrenimi ve Erkeklerin Kadınlardan Dinlediği

Fatma Aliye yüzyıllar öncesinin İslami figürlerini gününe taşıyarak muhafazakâr çerçevelere yeni yaklaşımlar getirmiş, böylece İslam'ın kadınların toplum içinde liderlik rolleri almasına izin verdiğini ispatlamıştır. Bu tezini basın yoluyla ortaya sürerken feminizmin meselelerini usturuplu bir şekilde yaygınlaştırmış, bu arada da kahramanı Fâtima bint ‘Abbās’ın örneklerini bir-biri ardına sunmuştur. Mesela İslam’da kadınların gücündeki değişiklikleri “yabancı” bir etkiye, yani Farisi etkiye bağlamıştır (Fatma Aliye, 1896; Cambaz, 2005: 26).

Gerçi Aliye Fâtima bint ‘Abbās’ın sadece Farisi olmadığına emindir. Türkçülüğü Türk Farisi karşılaştırmalarında ortaya çıkar ama özellikle öyle veya böyle peygamber soyundan gelen Müslümanlar söz konusu olduğunda, Memluklar’la Mısırlıların mutlu birlikteliğini ispatlayacak sonuçlar çıkarır.⁸ Fatma Aliye Ondördüncü yüzyılda, Kahire’de bir Bağdat tekkesinde yaşayan bu kadının hikayesini önce *Hanımlara Mahsus Gazete*’de tefrika eder daha sonra *Meşâhîr-i Nisvân-ı İslâm* kitabında ve “Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân” olarak *Malumat*’ta neşreder.⁹ ‘Abbās 1313-14 senelerinde kadınlara fıkıh öğretmiştir. Bu eğitim faaliyetinin geçtiği yer olan tekke el-Sitt el-Cealîle Tidhkârbây Hâtûn, Memluk Sultanı el-Malik el-Zâhir Baybars (1260-1277) tarafından kurulmuştur ve Baybars’ın hangahının kadınlara mahsus olanıdır. Bu Hanbeli tekkesi Onbeşinci yüzyıla kadar iş görmüş ve boşanmış ve dul kadınlar için bir çeşit sığınak olarak kullanılmıştır.¹⁰ Fâtima bint ‘Abbās onlara cesaret vermiş ve gözyaşlarının bolluğuna yansıyan şefkatiyle onları teselli etmiştir (Renard, 1998: 288-90).

Bu tekkenin istenmeyen kadınların atıverdiği bir çeşit hapis mi (Sabra, 2000: 84) yoksa Fatma Aliye’nin aktardığı gibi bu kadınların bizzat sığındığı bir vaha mı olduğu tartışmalıdır. Ama bu tartışmada taraflardan bir tanesinin doğru olması gerekmez, zira bu çeşit mekanlara gelenler, geliş koşullarına ve oranın yönetimdekilerin yaklaşımlarına bağlı olarak kendilerini bir hapiste de bir vahada da bulabilirler. Oradaki kadınların hikayelerini bilemiyoruz, ama Fâtima bint ‘Abbās orada aktif konumdayken en azından yönetimden doğan baskının çok ağır olmadığı açıktır.

Fatma Aliye’nin kendisi bu tekkenin niteliğiyle pek ilgilenmiyor.

8 Gerçi yirminci yüzyılda Battal Gazi destanı roman olarak yeniden yazıldığında, Muharrem Zeki Korgunal ya da Aptullah Ziya Kozanoğlu peygamber soyundan gelen ve şeceresi açık seçik belli olan bu gaziye Türklük atfetmekte beis görmemişlerdi.

9 Fâtima bint ‘Abbās ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız Roded, 1994; Gibb, 1962; Sabra, 2000: 84-5.

10 Munavi’den alan Renard, 1998: 287.

Hanımlara Mahsus Gazete'de yayımlanan bazı giyim mağazalarının reklamları

önemsiyordu.

Ama Fatma Aliye'nin Fâtima bint 'Abbâs hikayesinde esas ilgilendiği 'Abbâs'ın kürsüye çıkmış olması idi. Yani her kaynakta olmayan bir bilgi. Buradaki kaynağı da büyük ihtimalle Şemseddin Sami'ydi (1996: 611).¹¹ Sami erkeklerin İbn Teymiye'ye giderek 'Abbâs'ın erkeklere de vaaz verdiğinden yakındıklarını, verecekse de bari kürsüye çıkmaması gerektiğini söylediklerini aktarır. İbn Teymiye de anlaşılan cevap olarak Fâtima bint 'Abbâs'ı övmekle yetinmiştir (Şemseddin Sami, 1996: 611).

Fatma Aliye'nin de üzerinde en çok durduğu ve belki kendi zamanında en az bulunduğu şey tam da bu övgüdür. İslam tarihinde böyle kadınların var olmasına kendisinin bile şaşıldığını itiraf ederken, belki Ahmet Mithat'ın kendisine olan koşulsuz desteğine karşın babası dahil pek çok Osmanlı erkeğinin ondan şüphe etmesini ne kadar kanıksadığını da sergilemektedir (Fatma Aliye, 1895). Bu kanıksamayla beraber, Fâtima bint 'Abbâs'ın İslam tarihinde yitip gitmesine mukabil, desteklene de desteklenmese de kendisinin yitip gitmeyeceğini düşündüğünü düşündürür Fatma Aliye'nin yazdıkları. Ahmet Mithat'ın

11 Mohammed Bello'nun *Kitâb al Naşîha*'sından aktaran Boyd, 2000: 39; Fatma Aliye, 1895.

Aslında oraya gelen veya getirilmiş olan kadınların fıkıh öğrenmesi meselesi ile bile pek ilgilenmiyor... Kadınların fıkıh öğrenmesine şaşmaması biraz da ondokuzuncu yüzyılın sonunda hâlâ kadınların ev içi eğitiminin oldukça gelişmiş bir dini eğitime izin veriyor ve kadınlar açısından bunu destekliyor olmasında (Akşit, 2009; 2010a). Günümüzdeki durumun aksine onun için bu durumda şaşılacak bir şey yok. Yine de baş karakterleri sadece kadınlar olan romanlarında kadınların kadınları eğitmesinin hem ev içi hem de kamusal yollarının peşinden giden Fatma Aliye (Ahmet Mithat, 1998: 41-42; Fatma Aliye, 1895: 3; 2007), Fâtima bint 'Abbâs'ın fakiha olduğu bir tekkede yeni geleceklerini biçimlerken fıkıh öğrenen kadınları da

Hanımlara Mahsus Gazete'nin 13. sayısının ilavesi

kahramanlar üretmek konusunda yaptığını devam ettiren, bu arada İslam'ın milliyetçi amaçlar doğrultusunda yeniden ele alınması projesinde aynı şekilde yer alan Halide Edip (1884-1964) ise bir yandan Fatma Aliye'yle aynı çizgide ilerlerken, diğer yandan Aliye'yi yerden yere vurarak - geçici bir süre için de olsa - tarihin sayfalarına gömer (Uraz, 1941: 48, 70, 77, 95). Zaten geçmişle bağlarını kopararak yaptıklarının değerini arttırma güdüsü Yirminci yüzyılın ilk yıllarında uzak geçmişlere sahip çıkma güdüsü ile el eledir.

Ona sahip çıkan başka bir feminist milliyetçi ise Kadınların Halk Fırkası'nın kurucusu Nezihe Muhittin'den (1889-1958) başkası değildir. Muhittin döneminin önde gelen milliyetçilerindedir ve milliyetçilikle feminizm özdeşleşmesinin daha zor yapıldığı Fatma Aliye ve *Kadınlar Dünyası* hikayelerine nazaran bu özdeşleşmenin daha net görüldüğü figürlerden biridir - gerçi bu görünürlüğü sadece Nezihe Muhittin'in kişiliğine veya daha yakın zaman Türk siyasal hayatına etkisine değil, kendisini ele alan ve tanıtan Yaprak Zihnioğlu'nun derinlikli ve zengin analizine de bağlamak gerekir. 1930 yılından Nişantaşı'ndaki taş konağında "Salı Kabulleri" düzenleyen Şair Nigar'ın geleneğini sürdürerek, her ayın ilk Cuma günü Şükufe Nihal, Hamiyyet Hu-

daha otuz üç yaşındayken biyografisini kaleme aldığı, muharrirlik sadece roman yazarlığından, Osmanlılıkta Müslümanlıktan ibaretmiş gibi ilk Osmanlı kadın yazarı olarak anılan Fatma Aliye Hanım, kendisinin fikirlerinden pek de bir şeyi değiştirmeyecek ama ondan çok daha ünlü olacak iki kişinin varlığını geleceğinde görememiş olur böylece.

Bu iki kişiden birisi, daha önce de değinilen Ziya Gökalp'tir. Gökalp Türk tarihinde anakronizmden çekinmez bir şekilde demokrasi ve feminizm bulurken (2004: 15), Aliye'nin çok daha geçerli bir tarihsel yaklaşımla ürettiği bilginin peşinden gitmiş olur ama Aliye'nin lafını bile etmez. Aliye'nin kadın

lusi, Semiha Rauf, Samiye Bilhan ve bazen de yaşlı ve hasta Fatma Aliye'nin katıldığı toplantılar düzenleyerek bazı Osmanlı kadın yazarların cumhuriyet sürecinde de bir arada kalmasını sağlamış, milliyetçiliğin dışlayıcı politikaları en çok içindikileri dışlarken, feminist düşüncede içeren bir damar bulmuşlardı (Zihnioglu, 2003: 178; Yeşilyurt Kayhan, 2005: 27).

Sonuç

Bu yazıda geçmişi yeniden yazma pratiğini milliyetçi bir strateji olarak okurken Fatma Aliye'nin geçmişe basın yoluyla bakışını Yeni Osmanlılar'dan Jön Türkler'e geçişin bir vesikası olarak analiz etmeye çalıştım. Fatma Aliye *Hanımlara Mahsus Gazete*'de kadın tarihini Yeni Osmanlı bir bakış açısıyla ve aynı zamanda da milliyetçiliği kadın bakış açısından yorumluyordu. İsmi pek duyulmamış bir kadını, Fâtima bint 'Abbâs'ı uzun tefrikalarının konusu yaparak yakın geçmişle bağlantısını koparıp, uzak geçmiş aracılığıyla gününün yeniden biçimlemişti.

Fatma Aliye üçüncü dünya feminizmleri için İslamcı mı milliyetçi mi olduğu muammasının üzerine gidilerek bir ilham kaynağı olabilir demiştim. Fatma Aliye'nin İslamcılığındaki milliyetçiliği ve feminizmi gördük. Aliye'nin milliyetçilikte feminizminin iç içe tarihine ışık tutan gazete yazıları, Yirminci yüzyıl daha yeni başlarken bu iki akımın nasıl yan yana durduğunun bir örneğiydi. Milliyetçiliğin dışlama politikaları yirminci yüzyıl boyunca giderek daha fazla ön plana çıkarken, feminizmin kapsayıcı taraflarının ağır basmış olması bu anlamda görece yeni bir gelişmedir. Fatma Aliye'nin günümüzde karşılaştığı ilgi bir yandan bu çeşit gelişmelerin bir yandan da İslam'ın değişen ve sorgulanan yüzünün bir sonucudur. Bu makale doğrudan Fatma Aliye'nin İslam anlayışıyla değil bu anlayışın bir kısmını oluşturan milliyetçiliğine odaklanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin temellerini Ziya Gökalp ya da Yusuf Akçura'dan öteye götürmeyi ve milliyetçiliğin feminizmden nasıl beslendiğini anlatmayı amaçlamıştır.¹²

Kaynakça

Abu-Lughod, Lila (1998a), "The Marriage of Feminism and Islamism in Egypt: Selective Repudiation as a Dynamic of Postcolonial. Cultural Politics," *Remaking Women*, Lila Abu-Lughod (ed.) Princeton: Princeton University Press, 1998, 243.

Abu-Lughod, Lila (1998b), "Feminist Longings and Postcolonial Conditions," *Remaking Women*, Lila Abu-Lughod (ed.) Princeton, Princeton University Press, 3-32.

Ahmet Mithat Efendi (1998), *Fatma Aliye Hanım: Yahut, Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti*, ed. Müge Galin, İstanbul: İsis.

Akşin, Sina (1992) *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele, Cilt 1: Mutlakiyete Dönüş: 1918-1919*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

12 Ama elbette ki milliyetçiğe kaynak oluşturan matbaa gibi feminizm de aynı zamanda başka siyasi gündemlerin de bir parçasıdır.

- Akşit, Elif Ekin (2010a), "Learning From Women," *Intellectual and Cultural Studies in Honor of İsenbike Togan*, İlker Evrim Binbaş and Nurten Kılıç-Schubel (ed.) İstanbul, İthaki.
- Akşit, Elif Ekin (2010b), "Latife'nin bir Jesti: Doğu ve Batı Feminizmleri ve Erken Yirminci Yüzyıl Devrimleriyle İlişkileri," *1908-2008 Jön Türk Devriminin Yüzüncü Yılı*, Sina Akşin ve Barış Ünlü (ed.), İstanbul, İş Bankası Yayınları.
- Akşit, Elif Ekin (2009), "Haydi Kızlar Okula: Kızların Eğitimi, Kadınların Bilgisi ve Kamusal Alan Tartışmaları," *Toplum ve Bilim* 114: 7-26.
- Akşit, Elif Ekin (2008), "Üç Osmanlı Feminizmi ve Doğu Kadınları," *Doğudan Dergisi* 7, 2008, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/aksit/dogudan.html>.
- Akşit, Elif Ekin (2008), *Kızların Sessizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, bölüm 4.
- Akşit, Elif Ekin (2002), "Kadın Hareketi, Halide'nin Salih'i ve Hatıralar Kimin Tarihi," *Tarih ve Toplum* 219, no. 37: 138-141.
- Allen, Ann Taylor (2005), *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890-1970: The Maternal Dilemma*, Gordonsville, Palgrave Macmillan.
- Altınay, Ayşe Gül (2000), *Vatan, Millet, Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, Benedict (1991), *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Verso.
- Baron, Beth (2005), *Egypt as a Woman: Nationalism, Gender, and Politics*. Berkeley: University of California Press.
- Baron, Beth (2000), "The Making of the Egyptian Nation," in *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, eds. Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall, Oxford, New York, Berg Publishers.
- Baron, Beth (1994), "Readers and the Women's Press in Egypt," *Poetics Today* 15, no. 2: 217-240.
- Baydar, (2002), Gülsüm Baydar, "Tenuous boundaries: women, domesticity and nationhood in 1930s Turkey," In *Journal of Architecture* 7 no. 3: 229-244.
- Bagchi, Jasodhara (1990), "Representing Nationalism: Ideology of Motherhood in Colonial Bengal," *Economic and Political Weekly* 25, no. 42/43: WS65-WS71
- Blom, Ida, Karen Hagemann, Catherine Hall (2000) (eds.) *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford, New York, Berg Publishers.
- Barbarosoğlu, Fatma (2008), *Fatma Aliye Uzak Ülke*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Bekiroğlu, Nazan (1998), *Şair Nigâr Hanım*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Boyd, Jean (2000), *The Caliph's Sister: Nana Asma'u 1793-1865: Teacher, Poet and Islamic Leader*, London, Frank Cass.

- Cambaz, Firdevs (2005), *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Cambaz, Firdevs (2010), *Fatma Aliye*. İstanbul, Timaş Yayınları.
- Chatterjee, Partha (2004), 'Whose Imagined Community?', *Internationalizing Cultural Studies: an Anthology*, Ackbar Abbas, John Nguyet Erni (ed.), Oxford, Blackwell Publishing.
- Chatterjee, Partha (1993), *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derived Discourse*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Chatterjee, Partha (1990), "The Nationalist Resolution of the Women's Question," *Recasting Women: Essays in Indian Colonial History* eds. Kumkum Sangari and Sudesh Vaid, New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press.
- Cin, Halil (1974), *İslam Ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. No: 341, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Çakır, Serpil (1994) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları.
- Demirdirek, Aynur (1993), *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikayesi*, Ankara, İmge Yayınları.
- Ekmekçioğlu, Lerna ve Melissa Bilal (2006), *Bir Adalet Feryadı 'Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar*, Melissa Bilal (çev.) İstanbul, Aras Yayıncılık.
- Enloe, Cynthia H., (2000), *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Berkeley, University of California Press.
- Fatma Aliye ve Mahmut Esat, (2007), *Çok Eşlilik/Taaddüd-i Zevcât*, ed. Firdevs cambaz, İstanbul, Hece Yayınları.
- Fatma Aliye (1895), "Meşâhîr-i Nisvân-ı İslâmiyyeden Biri: Fatma Bint-i Abbas" *Hanımlara Mahsus Gazete* 8: 3.
- Fatma Aliye (1895), "Meşâhîr-i Nisvân-ı İslâmiyyeden Biri: Fatma Bint-i Abbas" *Hanımlara Mahsus Gazete* 9: 3.
- Fatma Aliye Hanım (1896), "Eslâf-ı Nisvân: Arab Kadınları," *Hanımlara Mahsus Gazete*. 86: 3.
- Fatma Aliye (2007), *Refet*. İstanbul: L Yayıncılık.
- Fay, Mary Ann (2008), "Introduction: Early Twentieth-Century Middle Eastern Feminisms, Nationalisms, and Transnationalisms," *Journal of Middle East Women's Studies* 4, no. 1, 1-5.
- Fay, Mary Ann (2003), "From Warrior Grandees to Domesticated Bourgeoisie: The Transformation of the Elite Egyptian Household into a Western-style Nuclear Family," Beshara Doumani, (ed.), *Family History in the Middle East: Household, Property and Gender*. Albany, State University of New York Press, 77-100.
- Findley, Carter (1995a), "Fatma Aliye: First Ottoman Woman Novelist, Pioneer Feminist," *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et*

- de la Turquie (1326-1960): actes du sixième congrès international tenu à Aix-en-Provence du 1er au 4 juillet 1992*, ed. Daniel Panzac, Paris, Peeters Publishers.
- Findley, Carter (1995b), "La soumise, la subversive: Fatma Aliye, romanciere et feministe," *Turcica* 27: 153-76.
- Frierson, Elizabeth (2000), "Cheap and Easy: The Creation of Consumer Culture in late Ottoman Society," *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire 1550-1922*, Donald Quataert (ed.), Albany, State University of New York Press.
- Fuat, Memet (1999), *Şinasi: Yaşamı, Düşünce Dünyası, Sanatçı Kişiliği, Seçme Yapıtları*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür, Sanat Yayıncılık.
- Gibb, Hamilton A. R. (1962), "Islamic Biographical Literature," *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis and P. M. Holt, London, Oxford University Press.
- Gökalp, Ziya (2004), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul, Toker Yayınları.
- Hobsbawm, Eric J. (1992), "Inventing traditions," in E. J. Hobsbawm and T.O. Ranger (eds.) *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-14.
- Huyssen, Andreas (2003), *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Palo Alto, Stanford University Press.
- İbrahim Şinasi (1303), *Divan-ı Şinasi*, İstanbul, Matbaa-yi Ebü'z-Ziya.
- İbrahim Şinasi (1311), *Müntehabat-ı tasvir-i efkâr*, İstanbul, Matbaa-yi Ebü'z-Ziya.
- Jayawardena, Kumari (1986), *Feminism and nationalism in the Third World*. London, Zed Books.
- Kandiyoti, Deniz (2000), "The Awkward Relationship: Gender and Nationalism," *Nations and Nationalism* 6, no. 4: 491-494.
- Kandiyoti, Deniz (1991), "Identity and its discontents: women and the nation," *Millenium* 20: 429-443.
- Kızıltan, Mübeccel (1990), "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım," *Journal of Turkish Studies* 14, 283-322.
- Kurnaz, Şefika (2007) "Emine Semiye ile Nigâr Hanım'ın Mektuplaşmaları," *Turkish Studies International Periodical For the Languages* 2, no. 4: 631-646.
- Makal, Ahmet (2001), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Mardin, Şerif (1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (1992), *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Basım.
- Najmabadi, Afsaneh (2000), "(Un)veiling feminism," *Social Text* 18, no. 3: 28-45.
- Najmabadi, Afsaneh (1997a), "The erotic vatan [homeland] as beloved and mother: to love, to possess, and to protect," *Comparative Studies in*

- Society and History* 39, no. 3 (1997): 442–67.
- Najmabadi, Afsaneh (1997b), “Crafting an educated housewife in Iran,” *Re-making women: feminism and modernity in the Middle East*, ed. Lila Abu-Lughod, Princeton, Princeton University Press, 91-125.
- Oral, Fuat Süreyya (1968), *Türk Basın Tarihi: 1728-1922*, İstanbul, Yeni Adım Matbaası.
- Özaydın, Abdülkerim (1991), “Asr-ı Saadet,” *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 501-2.
- Özbek, Nadir (2005), “Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism, and the Hamidian Regime, 1876–1909,” *Int. J. Middle East Stud.* 37: 61.
- Özön, Mustafa Nihat (1938) *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Renard, John (1998), *Windows on the House of Islam: Muslim Sources on Spirituality and Religious Life*, Berkeley, University of California Press.
- Roded, Ruth (1994), *Women in Islamic Biographical Collections: From Ibn Sa’d to Who’s Who*, Boulder, Lynne Rienner Publishers.
- Sabra, Adam (2000), *Poverty and Charity in Medieval Islam: Mamluk Egypt, 1250-1517*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Sadar Ali, Shahan (2006), *Conceptualising Islamic Law, CEDAW and Women’s Human Rights in Plural Legal Settings: A Comparative Analysis of Applications of CEDAW in Bangladesh, India and Pakistan*. Shahan Sadar Ali (ed.) New Delhi: UNIFEM.
- Sinha, Mrinalini (2000), “Refashioning mother India: feminism and nationalism in late-colonial India,” *Feminist Studies* 28, no. 3: 623-644.
- Sklar, Katherine Kish (1997), “The Historical Foundations of Women’s Power in the Creation of the American Welfare State, 1830-1930,” *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*. New York, Routledge, 43-93.
- Sen, Samita (1993), “Motherhood and Mothercraft: Gender and Nationalism in Bengal,” *Gender & History* 5, no. 2: 231 – 243.
- Şemseddin Sami (1996), *Kâmûsu’l-A’lâm*, Ankara, Kaşgar Neşriyat.
- Toprak, Zafer (1986), “1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış,” *Toplum- Düşün* 24, 24-29.
- Toprak, Zafer (1988), “Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası.” *Tarih Toplum* 51, 30-31.
- Uraz, Muraz (1941), *Kadın Şair ve Muharrirler*, İstanbul, Tefeyyüz Kitabevi.
- Walby, Sylvia (2000), “Gender, Nations and States in a Global Era,” *Nations and Nationalism* 6, no. 4: 523-540.
- West, Lois A. (1997) (ed.), *Feminist nationalism*, London, Routledge.
- Yeşilyurt Kayhan, Türkân (2005), *Kadın Şairde Kadın: Şükûfe Nihal’in şiirleri*.
- Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü’ne teslim edilmiş yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yuval-Davis, Nira, Floya Anthias, Jo Campling, (1989), *Woman, nation, state*. Hampshire : Macmillan.

Yuval-Davis, Nira (1997), *Gender and Nation*, London, Sage.
 Zihnioğlu, Yaprak (2003), *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul, Metis Yayınları.
 Zürcher, Erik Jan (2008) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Arşiv

“Hukuk-u Aile Kararnamesi,” *Düstur*, II. t. c. IX. sh. 762 vd. Kasım 1333/1917, Madde 38.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y.Prk 26: 78, 1310.

Özet: Kadın dergileri konusu milliyetçilikle göbekten bağlıdır. Hem de iki kere. Zira feminizmin kapsayıcı idealleri ile milliyetçiliğin dışarıda bırakan söylemleri Ondokuzuncu ve erken Yirminci yüzyıllarda şaşırtıcı bir uyum göstermiş ve birincisi ancak ikincisi ile gerçekleşir hale gelmişti. Milliyetçiler de milliyetçiliğin de kapsayıcı tarafını, yani daha geniş kitlelere hitap edebilmesini feministlerle beraber çalışarak elde etmişlerdi. Benedict Anderson gibi milliyetçilik teorisinin duayenleri de dahil olmak üzere bir çok araştırmacı, milliyetçiliği besleyen en temel gelişmenin bu yaygınlaşmayı sağlayan ve tek bir dile ihtiyaç duyan basın olduğunu analiz ettiler. Feminizmin de basınla ve milliyetçilikle benzeri bir ilişki içerisinde olması ise şaşırtıcı bir şekilde üzerinde az durulmuş bir konudur. Osmanlı kadın hareketiyle özdeşleşen *Kadınlar Dünyası* (1913-1921) dergisinin hikayesini bu bağlamda okumak mümkündür. Ama basının ve milliyetçiliğin ortaya çıktığı daha erken dönemlere bakacak olursak, bağlantılar hem çok daha net görünür, hem de daha önce fark edilmemiş tarafları aydınlanır. Bu makalede Fatma Aliye, *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895-1908) ve Osmanlıcılığın milliyetçi boyutları üzerinde durularak bu ikinci bakış açısı geliştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Feminizm, milliyetçilik, İslamcılık, Osmanlılar, Fatma Aliye, *Hanımlara Mahsus Gazete*, gelenek icadı

Nationalism for Women: Fatma Aliye and early nationalist strategies

Abstract: The issue of women's journals is closely and doubly connected with nationalism. The inclusive ideals of feminism and the exclusive ones of nationalism were surprisingly compatible in the nineteenth and early twentieth centuries. The former needed the latter to realize itself despite its broad goals. Nationalists, on the other hand, had to work with feminists to develop an inclusive politics within its exclusive boundaries. Previously, researchers like Benedict Anderson have demonstrated that the press was the most important development that spread nationalism and needed nationalism (for example a single language) to spread. That feminism had a similar relationship both with the press and nationalism is a surprisingly under-discussed issue. It is possible to read the story of the journal *Women's World* (1913-1921), that has been read as a story of Ottoman women's movement this way. Yet the connections

will look clearer if we focus on an earlier period when both the press, nationalism and feminism evolved together. Thus, this article discusses Fatma Aliye, her writings in the journal *The Newspaper for Women* (1895-1908), and the nationalistic dimensions of nationalism.

Key Words: Feminism, nationalism, Islamism, Ottomans, Fatma Aliye, *Hanımlara Mahsus Gazete*, inventing tradition.